

CANON
Otázky kánonu
v literatuře a vzdělávání

Kolektiv autorů

CANON

Otázka kánonu v literatuře a vzdělávání

Filologické studie 2014

Kolektiv autorů

Recenzovali:

doc. PhDr. Leoš Houska, CSc.

prof. PhDr. Oldřich Richterek, CSc.

Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum

Grafická úprava Kateřina Řezáčová

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2014

ISBN 978-80-246-2975-9

ISBN 978-80-246-3015-1 (pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2015

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvodem	7
Editorial	11
1. KÁNON VE VÝUKOVÉ PRAXI	15
Literární kánon ve vzdělávání z pohledu francouzské a české tradice (Renáta Listíková)	17
Les méthodes du FLE de la seconde moitié du XXe siècle et la notion du canon (Tomáš Klinka – Kateřina Suková Vychopňová)	27
Povinná školní četba v českém společenském kontextu (Pavla Chejnová)	41
2. LITERÁRNÍ KÁNON – PŘÍPADOVÉ STUDIE	49
Literarischer Kanon der Auslandsgermanistik und Rilke (Viera Glosíková)	51
<i>Die unendliche Geschichte</i> und andere kinder- und jugendliterarische Phantastik von Michael Ende als Bestandteil des literarischen Kanons deutschsprachiger Literatur im Kontext des Germanistikstudiums und DaF-Unterrichts (Tamara Bučková)	61
Bohumil Hrabal a literární kánon (Jan Schneider)	79
Literární teorie tvořivě a interaktivně (Tomáš Kubiček – Josef Peterka)	91
Summary	103
Rejstřík	107

Úvodem

Předkládána publikace si klade za cíl řešit v současné době vysoce aktuální, ale zároveň mimořádně složitou a nejednotně pojímanou výzkumnou otázku tzv. literárního kánonu. V aplikační rovině je pak problémem způsob, jak a kým jsou tzv. kanonické texty vybírány a podle jakých kritérií, když panuje celkem obecná shoda na tom, že právě stanovení hodnotících kritérií obvykle podléhá společensko-politickým potřebám a dosud zůstává v rovině spíše empirické než exaktní (viz níže).

V (českém) prostředí má již tradičně chápání a vymezení literárního kánonu i své konsekvence didaktické; proto je v publikaci významná pozornost věnována i řešení otázek týkajících se problematiky tzv. školního literárního kánonu. Ani ten nelze nahlížet jako kompaktní celek, mimo jiné proto, že je často definován pomocí hledisek mimouměleckých, tedy mimo(literárně)estetických (hlediska ryze historická či historicko-vzdělávací, kvality národně reprezentativní, národně uvědomovací, různá hlediska ideologická atp.), a otázka jeho vymezení je tedy rovněž navýsost mnohotvará.

Při hledání odpovědí na otázky spojené s obecnou definicí literárního kánonu, jakožto hodnotou primárně evropskou a posléze i euroamerickou, nelze pominout tradici francouzskou, která po dlouhou dobu zcela zásadně ovlivňovala oborové myšlení i v českých zemích, a to nejméně od 19. století, které položilo základy systematických úvah o podobě literárního kánonu zprvu úzce spojené s potřebami školství a výukou literatury. Tato inspirační vazba byla po roce 1939 na našem území poněkud násilně potlačena, přesto se však – díky své silné a nosné myšlence – obloukem do našich úvah v současnosti přirozeně vrací. Z historického hlediska lze konstatovat, že zejména po vzniku tzv. třetí republiky došlo k výrazné změně koncepce výuky literatury na francouzských středních školách. Studium literatury se nově orientovalo převážně na literární historii a francouzské autory, byla studována zvláště díla, dodejme, že napříč žánry, která měla být příkladem národních, etických a společenských hodnot spolupůsobících při výchově občana a člověka. Literární díla už nejsou napodobována, ale rozebírána a francouzští žáci se učí umění metaliterárního diskurzu (srov. současné akcenty české didaktiky!).

Podobně jako v našich zemích i ve francouzském školství učebnice literatury školní kánon formovaly a udržovaly, takže se, ovšem průběžně doplňován o nová významná díla, vryl do paměti studentů a stal se téměř na sto let relativně stabilním a respektovaným. Teprve v posledních zhruba 25 letech vykazuje institut francouzského školního kánonu zřetelné problémy, jednak pod vlivem globalizace a externí situace v oblasti mediální scény a informačních technologií, ale také vnitřními změnami souvisejícími mimo jiné se zvyšující se

multikulturalitou francouzské společnosti a prohlubující se sociální exkluzí části obyvatel, především imigrantů. Ani tuto paralelu s českou situací není třeba více komentovat.

I přes soudobé změny a jistou obecně konstatovanou destabilizaci zůstává kánon bází a normou, kterou by veškeré úvahy o literárních dílech a hodnotách měly brát v úvahu, už i proto, že čtenáři, ale i literární vědci a kritici, si určitou normativní představu o literatuře nesou v sobě už z rodiny a ze školy a vědomě či podvědomě se jí ve svých hodnotících úsudcích řídí, a to i v případě tzv. anti-kánonu. Kánon totiž přisuzuje dílům, s nimiž nepočítá, punc „jinakosti“ a naopak dílům, která zahrnuje, dodává věrohodnost a autoritu; kánon založený na širší kulturně nadnárodní literární tradici tím poskytuje určitý model, v němž jsou zastoupeny všechny žánry a vrcholná díla z různých historických období. Proto je v současnosti stále ještě obtížně přijímané řešení, jež naše publikace také nabízí, chápat „kánon“ jako základ individuální osobní/mentální knihovny, kterou si každý aktualizuje dle svých potřeb, ba dokonce i myšlenka, že neexistuje jeden univerzální kánon, nýbrž je třeba mluvit o pluralitě literárních kánonů.

Podobně lze uvažovat i v případě literárního kánonu, tak jak jej chápe zahraniční germanistika, vycházející z premisy, že kánon jako soubor textů umožňuje určitým skupinám čtenářů dialog o literatuře a je neodmyslitelným vzdělanostním faktorem (o tom i níže). Znovu se potvrzuje již výše zmíněná skutečnost, že kánon je vždy produktem své doby, epochy. V jednotlivých časových úsecích registrujeme vedle kontinuity velmi často proměny jeho paradigmat (například recepce literatury NDR po roce 1989), a to nejen s omezením na danou zemi, nýbrž i projekcí do proměn kánonu literatury německého jazyka v české germanistice a konečně i do celkové recepce německy psané literatury v Česku (zohledňovat je třeba i existenci pražské německé literatury, zejména pak té tvorby, která se stala součástí literatury světové). V naší monografii je tento problém ilustrován na příkladu pozdní lyriky R. M. Rilka, která sice bývá ve všech kánonech zastoupena, aktivně recipována však je jen sporadicky a nedostatečně (viz dále příklad interpretace básně ze sbírky *Sonety Orfeovi*, který naznačuje, jak lze Rilkovy poezie využít kromě jiného při osvětlení různých aspektů literární tvorby a literárního procesu: intertextuality, přetváření literárních forem, modifikace literárního dědictví, počínaje antickým apod.).

Jak již bylo naznačeno výše, české pojetí literárního kánonu jako kategorie „didaktické“ je silně dominantní. Z tohoto důvodu má část naší publikace charakter analýz „dílech literárních kánonů“ (z hlediska teritoriálního, či z hlediska funkčního) a analýz diskurzu uvažování o něm; ať už je to analýza vybraných učebnic francouzského jazyka vydaných během posledních čtyřiceti let a jejich vztah k metodologii, z níž vycházejí a jejíž základní charakteristiky lze chápat jako „kánon“ *sui generis*, nebo otázka vnímání povinné školní četby v českém společenském a kulturním kontextu prostřednictvím mapování typických představitelů povinné školní četby a motivace jejich volby.

Pokud současné pojetí vědy, výzkumu a inovací nepochybuje, že základní výzkum má nabízet podněty i k svému aplikačnímu vyústění, potom to pro oblast výzkumu (školního) literárního kánonu platí v míře nezmenšené. Stěžejní totiž pro nás není (a nemůže být) takový akademický výzkum, který by nenabízel možnosti intervenčních dopadů do školské didaktické praxe, nýbrž aplikační vyústění základního výzkumu v podobě výzkumně podložených didaktických inovací je nutno zastavit jemu na roveň.

Z průsečíku literárněvědného a literárně-didaktického zkoumání v oblasti vyučování cizím jazykům vychází také případová studie žánru fantasy, která je chápána jako příklad literárního žánru s vicesměrnou adresností, tedy textu, který je vhodný pro práci s žáky

2. stupně základních škol a se studenty škol středních i vysokých (pozornost se upírá na německy psanou literaturu, konkrétně na tvorbu M. Endeho a na román *Nekonečný příběh*, který z pohledu kánonu světové literatury pro děti a mládež patří mezi nejvýznamnější díla druhé poloviny 20. století).

V publikaci věnující se kánonu rozhodně nesmí chybět příklad autora akceptovaného konsensuálně a nezpochybnitelně: Bohumila Hrabala, jehož tvůrčí osudy mohou dobře ilustrovat i otázky vývoje moderní literární historie a diskusí o ní, tedy základního tématu vyučovaného ve vyšších ročnících středních škol. Hrabalova prvotina, povídková kniha *Perlička na dně* (1963), byla přijata literární kritikou i čtenáři s nadšením, jako žádoucí aktualizace norem (ideologických i estetických), v kritické reflexi však přesto bylo možné zaznamenat i některé reakce, které souzněly s požadavky na literaturu, jak je kladla estetická norma předchozího desetiletí. Také novela *Ostře sledované vlaky*, resp. zapojení protagonisty „do velkých dějin“, bylo některými kritiky přijato pozitivně, jiní v něm viděli ústup od vlastního originálního uměleckého programu. Na tomto příkladu lze dobře ukázat živé diskuse, jež ve své době vzbuzovalo dílo – dnešním pohledem – kanonické, včetně diskuse o tom, zda je vzhledem k některým erotickým motivům etické a zda neškodí mládeži. I přesto se Hrabal stal součástí kánonu, který oproti letům 50. nebyl postulován politicky a ideologicky, ale do popředí se dostalo hledisko autonomně estetické.

A konečně jeden z příkladů tzv. „dobré praxe“. Závěr publikace je věnován drobnému čtyřverší z tvorby Jana Skácela a jeho didaktickému potenciálu pro výuku literatury, která se soustředí na motivaci kreativního a kritického přístupu žáků. Prvním východiskem pro práci je skutečnost, že Skácel je vnímán jako pevná součást nejenom kánonu české poezie, ale kánonu české literatury vůbec. Díky překladům pak pronikl i do literatury světové. Navzdory tomu by však neměl ve studentech vzniknout pocit, že tímto procesem kanonizace se významový potenciál básně znehybňuje a k jejímu výkladu se stávají oprávnění jen povolání badatelé. Naopak, tvořivý a k myšlenkové reflexi zaměřený seminář má za cíl ukázat živý potenciál Skácelova básnictví a možné způsoby, jak tento potenciál aktivovat. Druhým východiskem pro práci je studenty stále opakované tvrzení, že mají obavu číst poezii pro její předpokládanou náročnost (poezie sama se tím stává v jejich očích stejně nepřístupná jako kánon a hraje roli *pars pro toto*). Navržená didaktická situace si v tomto případě klade za cíl ukázat, že čtení poezie vyžaduje pouze ochotu produktivního partnerství, které je založeno na poznávacím vztahu mezi textem a recipientem.

A je to právě tento vztah, který produkuje specifický typ zážitku a o nějž by nám v našich úvahách mělo jít především.

Podle podkladů autorů zpracovala
Martina Šmejkalová

